

TRES CRISIS, UNA
GUERRA I UN
CINQUANTENARI

ANTONI SEGURA I MAS
President del Patronat del CIDOB

El segle XXI ha conegut ja tres crisis: la crisi econòmica sistèmica de 2008-2014, la crisi climàtica que s'ha agreujat en les darreres dècades i la crisi sanitària provocada pel virus SARS-CoV-2, que causa una malaltia infecciosa respiratòria que, en els casos més greus, pot derivar en una pneumònia de conseqüències fatals. A tot això s'afegeix, des de febrer del 2022, un fet d'enorme transcendència per l'ordre i la política internacionals; l'agressió de Rússia a Ucraïna, que ha desembocat en una guerra de llarga durada amb implicacions internacionals a diferents nivells: militars, d'aliances, en el comerç mundial, de seguretat alimentària i en el mercat d'hidrocarburs.

Les tres crisis no només s'encavalquen, sinó que, en realitat, podem afirmar que es deriven d'una única i gran crisi, com és la del sistema de producció capitalista en la seva fase actual de Globalització Dirigida per les Finances (GDF), una expressió que va ser proposada l'any 2012 per la Conferència de les Nacions Unides sobre el Comerç i el Desenvolupament¹. Podem situar-ne l'origen en la denominada «revolució conservadora», liderada per Margaret Thatcher i Ronald Reagan a la dècada dels vuitanta del segle passat, i que va ser pionera en proposar les desregulacions financeres que, quatre dècades després, i sota el paraigua de la globalització, han conduït a una situació pròxima al col·lapse, perquè difícilment és possible un nivell més gran de desigualtats i de desheretats a escala mundial². Un sistema que, alhora, per satisfer les necessitats productives creixents dels països més desenvolupats, ha incrementat l'ús de fonts energètiques no renovables (combustibles fòssils), altament contaminants, ja que aboquen a l'atmosfera partícules de CO₂ (diòxid de carboni) i de N₂O (òxid de nitrogen) –el CH₄ (gas metà) prové d'altres fonts–, que són les causants de l'efecte hivernacle i de l'escalfament global del planeta. Tot plegat produeix un empitjorament de les condicions climàtiques i una degradació mediambiental, que la ciència ha demostrat que afavoreixen les transmissions zoonòtiques que es troben a la base d'algunes epidèmies, o pandèmies com la recent COVID-19.

La primera crisi: el col·lapse de l'economia financera global (2008-2014)

La crisi de l'«edat d'or del capitalisme» (1945-1970), va provocar l'esmentada revolució conservadora de la dècada dels vuitanta del segle XX, que va consolidar el capitalisme neoliberal i va obrir la fase del procés de globalització econòmica que ens ha abocat a un dels períodes «més inestables del capitalisme contemporani»³.

La revolució informàtica i de les telecomunicacions ha permès processar millor la informació, desenvolupar noves tècniques de cobertura dels riscos financers («derivats», «titulacions»...), i sobretot, liberalitzar els moviments internacionals de capital i dels fluxos comercials, mentre la Xina i l'Índia s'incorporen a l'economia internacional en el moment en que l'envelliment de la població occidental fomenta l'increment

1. Vegeu UNCTAD (2012).
2. Vegeu Piketty (2013).
3. Vegeu Cairó (2018).

de l'estalvi i dels fons privats de pensions, que necessiten nous productes per obtenir millors rendibilitats. Tot plegat condueix a la progressiva liberalització del sistema financer, mentre l'economia xinesa i, en part també l'alemanya, es basen en exportacions massives i en l'austeritat del consum intern. L'efecte combinat de tot això és una acumulació d'estalvis que cerquen en els mercats internacionals (sobretot en els Estats Units) nous productes financers, cada cop més complexos (i sovint fraudulents), que prometen una elevada rendibilitat, però que cada vegada s'allunyen més de les bases productives reals. La conseqüència a mig termini és més inestabilitat del sistema financer i més fallides bancàries⁴.

Paral·lelament, té lloc un procés de desposseïció basat en la liberalització comercial –reducció d'aranzels i de restriccions a les importacions–, i en la desregulació dels sistemes financers nacionals i internacionals, amb vistes a afavorir la lliure circulació de capitals i minvar el pes de l'Estat, tot fomentant la privatització de sectors públics essencials (educació, sanitat, infraestructures, energia...). Aquest procés «ha comportat fortes tendències oligopolístiques –tant nacionals com internacionals– en el marc de la reestructuració econòmica, amb la consegüent reorganització i (creixent) concentració del capital a escala mundial»⁵.

En suma, la progressiva separació entre l'economia real i l'especulativa –activitats financeres i immobiliàries–, s'ha vist acompanyada de la subordinació de la primera a la segona. La deslocalització industrial, la mobilitat de la mà d'obra i el control de les empreses tecnològiques vinculades a la informatització de la gestió administrativa i de la producció pel capital financer reforcen la citada especulació i els beneficis no derivats de l'economia real, que sovint, acaben buscant

Entre 1986 i el 2004, mentre el PIB mundial –l'economia real– es va multiplicar per tres, les exportacions van fer-ho per cinc, les emissions de títols internacionals per set i els productes financers per noranta-vuit

refugi en paradisos fiscals on es pot «operar realitzant operacions no legals, de més risc i sense pagar impostos». Així, entre 1986 i el 2004, mentre el PIB mundial –l'economia real– es va multiplicar per tres, les exportacions van fer-ho per cinc, les emissions de títols internacionals per set i els productes financers per noranta-vuit. Aquest fet va portar a alguns economistes a afirmar que: «el sistema estava descarrilant»⁶.

En paral·lel, va aguditzar-se el procés de desposseïció de les rendes del treball i del capital productiu, amenaçant un col·lapse del sistema per la manca de poder adquisitiu dels consumidors. Llavors, els grans bancs van intervenir facilitant l'endeutament, mitjançant la concessió de préstecs hipotecaris d'alt risc a persones de baixos ingressos que, gràcies a les agències d'avaluació de crèdit controlades pels mateixos bancs, van esdevenir títols financers –qualificats de màxima solvència–; i recolzats per pòlisses d'assegurances que van endossar-se arreu del món a d'altres inversors, disposant les condicions ideals per al contagi. Després que algunes entitats –BNP Paribas, l'agost de 2007; Bear Stearns, el març de 2008– donessin les primeres senyals d'alarma, al setembre de 2008, la fallida de Lehman Brothers als EUA va donar el tret de sortida de la crisi sistèmica mundial que va perllongar-se fins el 2014.

4. Vegeu Cairó (2018) i Costas (2010).

5. Vegeu Cairó (2018).

6. Vegeu Martí-González, Cairó, Franquesa (2018)

La segona crisi: el canvi climàtic

Durant la segona dècada del segle XX van augmentar l'ús de combustibles fòssils i les concentracions de gasos d'efecte hivernacle a l'atmosfera (CO₂, diòxid de carboni; CH₄, gas metà; N₂O, òxid de nitrogen) com a conseqüència de les activitats humanes, que han produït el canvi climàtic i un increment rècord de les temperatures i el des-carrilament del cicle de l'aigua. Els darrers set anys (2015–2021) han estat els més càlids mai registrats i les previsions apunten que, en els propers cinc, algun any se superaran els 1,5 °C de temperatura mitjana anual per damunt de la de 1850–1900, un dels límits a evitar que es van imposar als Acords de París (2015), i també la més alta des que hi ha registres⁷.

La crisi climàtica i mediambiental dona lloc a la reiteració de fenòmens meteorològics extrems i és conseqüència de l'activitat humana que, des de la revolució industrial del segle XVIII, enverina el medi ambient amb deixalles tòxiques i residus contaminants, provoca l'escalfament global del planeta i amenaça el futur de les generacions venidores tal com denuncien des de mitjans del segle passat els científics i els activistes climàtics.

Les ciutats són les responsables del 70% de les emissions causades per l'ésser humà i en el futur coneixeran impactes climàtics creixents, combinats amb desigualtats socio-econòmiques a l'alça. Seran però les poblacions més pobres i vulnerables les que més patiran, com ja succeeix actualment amb els esdeveniments meteorològics extrems.

Calen doncs, accions urgents per mitigar els efectes nocius del canvi climàtic: emissions d'efecte hivernacle, increment de l'escalfament global, reducció del gel marí àrtic, desgel del permagel o permafrost –amb el consegüent alliberament de CO₂, de CH₄

i de virus desconeguts–, augment del nivell mitjà global del mar, fenòmens meteorològics i climàtics extrems... Una llarga llista d'esdeveniments que es deriven de l'activitat humana i que acaben afectant la natura i els ecosistemes, però també l'economia i les condicions de vida de l'ésser humà, donant lloc a fenòmens com les migracions climàtiques i, indirectament, a la pandèmia de la COVID-19. És el període que s'ha anomenat «Antropocè», el neologisme que usen alguns científics per referir-se a una nova era geològica definida per les conseqüències climàtiques i mediambientals provocades per l'activitat humana posterior a la revolució industrial.

Les generacions més joves són també les més conscienciades sobre la urgència de fer front a aquesta crisi climàtica i mediambiental. Però la sensació és que fem tard, i per això, l'objectiu ja «no és salvar el món... sinó derrotar l'escepticisme, l'apatia i el nihilisme actuals... L'ecologisme d'avui assumeix la contradicció com a forma d'actuar: totes les accions tindran conseqüències imprevisibles i nocives, incoherències... Els moviments pel clima estan plens de matisos, però la majoria actuen enèrgicament. Estan liderats per noves generacions de joves que desafien l'escepticisme. Els qui no tenen futur, el reclamen»⁸.

La tercera crisi: la pandèmia de la COVID-19

De manera sobtada, a finals de 2019, va detectar-se un nou membre de la família dels coronavirus –la variant SARS-CoV-2– que ràpidament, va expandir-se arreu del món. Donada la seva elevada taxa de mortalitat i la manca d'eines sanitàries per combatre-la, va convertir-se en la primera gran pandèmia de l'era antropogènica –si obviem el precedent de la grip de 1918–.

7. Vegeu World Meteorological Organization (2022).

8. Vegeu Bargués-Pedreny (2019).

El primer cas conegut va detectar-se a mitjans de desembre de 2019 a l'Hospital Central de Wuhan, on hi havia diversos pacients ingressats per síndrome respiratòria aguda severa (*Severe Acute Respiratory Syndrome*, SARS) que a principis de gener, van identificar-se com una nova variant de coronavirus. Dues setmanes després, el 15 de gener de 2020, les autoritats xineses van decretar el confinament dels onze milions d'habitants de Wuhan. El 6 de febrer eren ja 30.803 els contagis confirmats. A mitjans de març, els contagis van seguir repuntant fins als 130.000, motiu pel qual l'Organització Mundial de la Salut (OMS) va decretar que la COVID-19 passava a considerar-se d'epidèmia a pandèmia, ja que la malaltia s'havia estès àmpliament fora de la Xina i es trobava ja a Europa, Àfrica i Amèrica. En poques setmanes, el seu abast va esdevenir global. Segons dades de la Johns Hopkins University, fins el 10 de març del 2023, és a dir en tres anys, el nombre de contagis totals ascendia a 676.609.955, amb un total de 6.881.955 defuncions⁹. No obstant, un any després del seu inici, i gràcies a l'eficàcia de les vacunes, la pandèmia es trobava sota control i l'emergència sanitària havia decaïgut.

La pandèmia de la COVID-19 és un clar exemple d'infecció zoonòtica (transmissió d'una malaltia dels animals –normalment vertebrats– als humans). En el cas del SARS-CoV-2, es creu que el vector més probable de contagi podrien ser els ratpenats, que són reservoris naturals de coronavirus, i que es consumeixen a la Xina i en altres països asiàtics. Són la quarta part dels mamífers, volen i estan en tots els continents, un fet que facilita que siguin els transmissors del virus¹⁰.

La possibilitat de l'aparició d'una malaltia infecciosa i molt contagiosa havia estat vaticinada per l'OMS i la Junta de Vigilància Mundial de la Preparació (JVMP), un organisme de l'OMS i el Banc Mundial, que des del 2018 ja es referien a una potencial «malaltia X» que seria capaç de provocar una «pandèmia causada per un patògen respiratori letal i que es podria propagar ràpidament... a través de cotícules procedents de la respiració... i gràcies a la infraestructura de transport actual, desplaçar-se amb rapidesa entre diferents zones geogràfiques»¹¹ amb greus conseqüències per l'economia i el comerç mundials.

Per Josep Cabayol (2020) existeix una relació estreta entre les infeccions víriques i l'explotació de noves àrees naturals. Les desforestacions, l'expansió de la indústria agropecuària, de les terres de conreu i de les granges de producció intensiva d'animals foragiten els ratpenats dels seus habitats i els «posen en contacte amb noves soques de patògens, fins aleshores aïllats, i després retornen als seus llocs d'origen i aprofiten les noves construccions humanes per nidificar. Els insectes que acompanyen humans, instal·lacions i llums, els proporcionen l'alimentació. Així, acaben infectant els animals domèstics amb els nous patògens. Quan modifiquem la dinàmica de conducta d'una espècie que té uns reservoris de patògens, modifiquem el cicle dels patògens i podem modificar el seu risc de transmissió. Quan desorganitzem els ecosistemes, sacsegem els virus i els alliberem dels seus hostes naturals. Quan això passa, els patògens necessiten un nou amfitrió, que pot esdevenir fàcilment un ésser humà. Aquesta és la transferència zoonòtica», que és responsable de vora dos terços de malalties infeccioses que afecten avui els humans¹².

9. Les dades es troben disponibles a l'aplicatiu de la Johns Hopkins University: <https://coronavirus.jhu.edu/map.html>

10. Vegeu Joffrin, Goodman, Wilkinson *et al.* (2020); Watson (2020).

11. Vegeu World Health Organization (2018) i JVMP (2019).

12. Vegeu Cabayol (2020).

De la pandèmia de la COVID-19 cal extreure'n algunes conclusions, moltes de les quals van quedar recollides en el documental del CIDOB «Bouncing back. World politics after the pandemic»¹³ del febrer de 2021.

En les primeres fases de la malaltia, quan s'estenia pel continent europeu i els Estats Units, va sorgir un moviment de culpabilització envers la Xina, a la que s'acusava d'haver creat el virus –volgudament o accidental– o bé, s'apel·lava a la improbabilitat d'un esdeveniment d'aquest calibre, al·ludint a un fenomen del tipus «cigne negre», és a dir, un fet fortuït i no previsible (la grip de 1918, l'11-S...) però que és capaç de capgirar el curs de la història, generar inseguretat i incertesa i que té enormes conseqüències econòmiques, polítiques o socials¹⁴. S'obvien així les prediccions de l'OMS i l'experiència sobre la pandèmia de 1918, de la que ja no quedava memòria viva.

Alguns dels canvis atribuïbles a la pandèmia, més enllà dels conjunturals (confinament, mascareta...), són per exemple: a) la reconsideració de la globalització, derivada de l'evidència de que hi ha productes essencials (sanitaris i agropecuaris, xips...) que no poden dependre de les importacions i que cal garantir-ne la producció; b) derivada de l'anterior, una revitalització del comerç de proximitat que ha donat un fort impuls als pagaments electrònics –en detriment dels bitllets que van esdevenir un factor de contagi–, al comerç online i al repartiment a domicili en benefici de les GAFAM (Google, Apple, Facebook, Amazon i Microsoft); c) un impacte negatiu sobre la immigració, de resultes del tancament de fronteres i que es veu recolzat per l'auge del populisme negacionista; d) un escenari propici per a un nou «retorn de l'Estat», justificat per la possibilitat de futures pandèmies i la necessitat de fer front a les conseqüències negatives en forma d'hiperinflació, atur, seguretat, sanitat eficaç; e) en el terreny

sociolaboral, ha incrementat el treball i les reunions telemàtiques (educació, medicina, administració...) i la concentració empresarial per reduir costos i desplaçaments i f) ha despertat una major consciència ecològica, però també, i vista la facilitat amb la que es va produir el confinament, ha donat arguments als qui pronostiquen un futur distòpic de caràcter orwellià¹⁵. Segurament, la conclusió més important que podem extreure de la pandèmia és que, en un món global, les respostes als reptes només poden ser globals i que el debat entre economia i salut és un fals debat, perquè cal desenvolupar una economia al servei de la vida i avaluar sempre quin és el cost d'oportunitat de les decisions econòmiques en funció de les necessitats socials. Una experiència molt positiva en aquest terreny ha estat la col·laboració entre la indústria farmacèutica i la recerca mèdica (pública i privada) que, coordinades, van desenvolupar en un temps rècord diverses vacunes per combatre el SARS-CoV-2. En un sentit de col·laboració similar, i gairebé en paral·lel, el 21 de juliol del 2020, els estats membres de la UE van ser capaços d'arribar a un acord per dedicar un fons extraordinari (*NextGenerationEU*), destinat a combatre de manera solidària la crisi causada per la pandèmia a tot el territori de la Unió.

La guerra retorna a Europa

El 24 de febrer de 2022 Vladímir Putin va ordenar a les tropes russes l'inici de la invasió d'Ucraïna. No analitzarem aquí un fet que encara no ha vist el seu final, però apuntarem algunes claus de perquè aquesta invasió «marca un punt d'inflexió en la història. Tanca el capítol que va començar al final de la Guerra Freda, quan els països occidentals van intentar integrar Rússia en un ordre internacional basat en regles»¹⁶.

13. Vegeu CIDOB (2021).

14. Sobre la teoria dels successos de cigne negre vegeu Taleb (2007).

15. Per algunes d'aquestes qüestions vegeu Harari (2020) i (2020a); Klein (2020); Tertrais (2020).

16. Vegeu Heusgen (2022).

L'autòcrata rus ja havia avançat les seves pulsions imperials el 2012, a la revista *Moskovskie Novosti* en què mostrava l'enyorança per l'imperi soviètic o tsarista i acusava els països occidentals d'un retorn a la política de blocs i d'amenaçar les línies vermelles de la Federació Russa (les repúbliques exsoviètiques) amb l'expansió de l'OTAN i la UE cap a l'Est¹⁷. La seva resposta va ser la invasió parcial de Geòrgia (2008), i la intervenció al Donbass i l'annexió de Crimea a Ucraïna (2014). Hillary Rodham Clinton creu que fou un error no parar-li els peus aleshores¹⁸. És discutible. No ho és, però, que la guerra d'Ucraïna ha tingut conseqüències imprevistes: ha trencat la recuperació postpandèmica amb una nova crisi econòmica; ha fet evident la dependència centreeuropea dels hidrocarburs russos –un fet que involuntàriament podria accelerar la transició energètica–; i ha contribuït a ampliar l'OTAN amb les adhesions de Finlàndia i Suècia. Però també ha allunyat a la UE del seu objectiu d'assolir l'autonomia estratègica; ha provocat disrupcions en el comerç mundial d'hidrocarburs i de cereals i llavors (Rússia i Ucraïna subministren el 33% de l'ordi, el 30% del blat, el 20% del panís i el 75% de l'oli de gira-sol mundials), productes vitals per molts països africans¹⁹. També ha subratllat la crisi de les institucions i l'ordre liberal i de la governança sorgits el 1944-1945, tot qüestionant el lideratge i els valors occidentals i reforçant el paper de la Xina a ulls de molts països del Sud Global.

El món ha canviat molt en el darrer mig segle i per això acabaré aquest article amb una referència al cinquantè aniversari del nostre centre, el Barcelona Centre for International Affairs (CIDOB, acrònim del nom original, Centre d'Informació i Do-

CIDOB és una entitat de llarg recorregut, que enguany compleix cinquanta anys i que de la mà d'en Pep Ribera i dels successius directors i presidents, ha esdevingut una empresa d'èxit

cumentació Internacionals a Barcelona), un *think tank* de relacions internacionals que és el laboratori d'idees més antic de l'Estat espanyol i un dels més influents a nivell internacional²⁰.

El CIDOB fou fundat el 1973 en plena Guerra Freda, en un context internacional bipolar encapçalat pels EUA sota la presidència de Richard Nixon, i la URSS presidida per Leonid Bréjnev. A Espanya, es vivien els darrers anys de la dictadura franquista. Amb l'experiència prèvia d'Agermanament, una organització creada els anys seixanta a redós del Concili Vaticà II i de les corrents progressistes de l'Església catalana i de la lluita antifranquista, que va establir canals de cooperació amb el Camerun i Xile, va néixer el CIDOB de la mà del seu fundador, en Josep Ribera i Pinyol, en Pep, a qui la seva companya en aquesta empresa i a la vida, Francesca Munt i Banqué, va definir com un home «arrelat al camp i a la terra, i amb una vocació internacional formidable, un home de principis, compromès, just, tossut i pacient». I, en aquells moments convulsos i difícils a Catalunya, Ribera va saber concitar esforços i anhels, i més tard institucions, per crear un centre de documentació, d'informació i d'estudi, anomenat inicialment CIDOB-Tercer Món, que pretenia recuperar la memòria democràtica i promoure el respecte dels drets humans i unes relacions internacionals més justes i solidàries: ell mateix escrivia el 1993 «en el fons, no és res

17. Vegeu Putin (2012).

18. Vegeu CIDOB (2023).

19. Vegeu Cabayol i González (2022).

20. Vegeu McGann (2021).

més que democratitzar les nostres relacions internacionals»²¹. La nostra, és, per tant, una entitat de llarg recorregut, dedicada a l'anàlisi de les relacions i la política internacionals que enguany compleix cinquanta anys i que, de la mà d'en Pep Ribera (director entre el 1973 i el 2008) i dels successius directors i presidents, ha esdevingut una empresa d'èxit perquè ha sabut evolucionar, fer front als reptes i a les noves circumstàncies sense renunciar a uns principis bàsics que formen part de les seves arrels inicials.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Bargués-Pedreny, Pol (2019). «La joventut després de la fi del món: La lluita contra el canvi climàtic». *CIDOB Opinió*. n. 597. Octubre, https://www.cidob.org/es/publicaciones/serie_de_publicacion/opinion_cidob/seguridad_y_politica_mundial/la_joventut_despres_de_la_fi_del_mon_la_lluita_contra_el_canvi_climatic.
- Cabayol, Josep (2020). «Una sola crisi, la del capitalisme (1)». *Catalunya Plural*. 3 d'abril: <https://catalunyaplural.cat/ca/una-sola-cri-si-la-del-capitalisme-1/>.
- Cabayol, Josep i González, Ester (2022). «Com la invasió d'Ucraïna posa en evidència la fragilitat alimentària del planeta». *Catalunya Plural*. 20 d'abril: <https://catalunyaplural.cat/ca/com-la-invasio-ducraïna-posa-en-evidencia-la-fragilitat-alimentaria-del-planeta/>.
- Cairó i Cespedes, Gemma (2018). «Globalització, neoliberalisme i crisi» a G. CAIRÓ i CESPEDES (coord.). *Economia mundial. Desconstruint el capitalisme global*. Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona: 109-145.
- CIDOB (2023). «A life in global politics», una conversa amb Hillary Rodham Clinton: https://www.youtube.com/watch?v=8mo-Mu2k_XJQ&t=422s.
- CIDOB (2021). *Bouncing back. World politics after the pandemic*: https://www.cidob.org/es/noticias/lineas_de_investigacion_tematicas/cidob/el_documental_de_cidob_bouncing_back_ya_disponible_con_subtitulos_en_castellano_y_catalan.
- CIDOB (2017). *A Josep Ribera. Fundador i director del CIDOB (1973-2008)*: https://www.cidob.org/cidob/historia/josep_ribera_fundador_y_director_de_cidob_1973_2008/a_josep_ribera_fundador_i_director_del_cidob_1973_2008.
- Costas, Anton (2010). «Algo más que una crisis financiera y económica, una crisis ética». *Mediterráneo Económico*. Nº 18: 11-61.

21. Vegeu CIDOB (2017)

- Harari, Yuval Noah (2020). «The world after coronavirus». *Financial Times. Life & Arts*. 20.03: <https://www.ft.com/content/19d90308-6858-11ea-a3c9-1fe6fedcca75>.
- Harari, Yuval Noah (2020a). «El sueño totalitario está cada vez más cerca, y ya es hora de organizarse». *Anuario Internacional CIDOB 2020*: 48-53.
- Heusgen, Christoph (2022). «The War in Ukraine Will Be a Historic Turning Point». *Foreign Affairs*, 12.05.2022: <https://www.foreignaffairs.com/articles/germany/2022-05-12/war-ukraine-will-be-historic-turning-point>.
- Joffrin, L., Goodman, S.M., Wilkinson, D.A. *et al.* (2020). «Bat coronavirus phylogeography in the Western Indian Ocean». *Scientific Reports* 10, 6873: <https://doi.org/10.1038/s41598-020-63799-7>.
- JVMP (Junta De Vigilancia Mundial De La Preparación) (2019). *Un mundo en peligro. Informe anual sobre preparación mundial para las emergencias sanitarias*. Ginebra: Global Preparedness Monitoring Board Secretariat (World Health Organization and the World Bank Group): https://www.gpmb.org/docs/librariesprovider17/default-document-library/annual-reports/gpmb-2019-annualreport-es.pdf?sfvrsn=593ede2_3.
- Klein, Naomi (2020). «Screen New Deal. Under Cover of Mass Death, Andrew Cuomo Calls in the Billionaires to Build a High-Tech Dystopia». *The Intercept*. 8 de maig: <https://theintercept.com/2020/05/08/andrew-cuomo-eric-schmidt-coronavirus-tech-shock-doctrine/>.
- Martí-González, Xavi; Cairó i Cespedes, Gemma; Franquesa, Ramon (2018). «Financerització i impactes de la globalització financera» a G. Cairó i Cespedes (coord.). *Economia mundial. Desconstruint el capitalisme global*. Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona: 385-418.
- McGann, James G. (2021). *2020. Global To Think Tank Index Report*. Filadèlfia: Lauder Institute, University of Pennsylvania: https://repository.upenn.edu/think_tanks/.
- Piketty, Thomas (2013). *Le Capital au 21e siècle*. Paris: Éditions Le Seuil.
- Putin, Vladimir (2012). «Rusia y el mundo en transformación». *Moskovskie Novosti*. 27 de febrer: <https://mundo.sputniknews.com/opinion/20120227152834844/>.
- Taleb, Nassim (2007). *The Black Swan : The Impact of the Highly Improbable*. Londres: Penguin.
- Tertrais, Bruno (2020). «El orden internacional tras la Covid-19: Estados más replegados y potencias más débiles». *Anuario Internacional CIDOB 2020*: 16-22
- UNCTAD (2012) [United Nations Conference on Trade and Development]. «The paradox of finance driven globalization». Policy Brief. n. 01. January: https://unctad.org/en/Docs/uxiiipb2012d1_en.pdf.
- Watson, Clare (2020). «Bats are a key source of human viruses — but they're not special». *Nature*. April 14: <https://www.nature.com/articles/d41586-020-01096-z>.
- World Health Organization (2018). Research and Development Blueprint. 2018 Annual review of diseases prioritized under the Research and Development Blueprint Informal consultation. Ginebra (Suïssa). Febrer: https://www.who.int/docs/default-source/blue-print/2018-annual-review-of-diseases-prioritized-under-the-research-and-development-blueprint.pdf?sfvrsn=4c22e36_2.
- World Meteorological Organization (2022). *United in Science 2022. A multi-organization high-level compilation of the most recent science related to climate change, impacts and responses*: <https://www.undrr.org/publication/united-science-2022-multi-organization-high-level-compilation-latest-climate-science>.

